

VU
ARCHEOLOGIJOS
KATEDRA

LIET/123

MINIATIŪRINĖS IX—XIII AMŽIŲ ĮKAPĖS LIETUVOJE

L. NAKAITE

Nagrinėjami Lietuvos TSR IX—XIII amžių laidojimo paminkluose tarp kitų įkapių randami mažyčiai dirbinėliai, savo pavidalu visai panašūs į tikruosius darbo įrankius bei kitus daiktus, tačiau kuriais negalima atlikti jokio darbo ir kurie jokios praktinės vertės neturi. Autoriaus nuomone, tai yra tikrųjų įrankių ir dirbinių simboliai, kurie buvo pagaminami specialiai laidojimo apeigoms.

Daroma išvada, kad tai nėra gyventojų nuskurdimo ar neturto rezultatas. Apeiginės-miniatiūrinės įkapės liudija žmonių psichikos raidą, naujų papročių atsiradimą. Tuometinių žmonių supratimu pomirtiniame gyvenime tokios įkapės turėjo pavaduoti tikruosius darbo įrankius ir kitus buityje naudotus daiktus.

Miniatiūrinės įkapės (kirveliai, dalgeliai, juostų vijimo plokštelės bei peiliukai, verpstukai, adatos, ylos, žąsleliai, pentinėliai, segelės, puodeliai, linų ar vilnų šukavimo įrankių miniatiūros) buvo įdedamos į kapą tiek moterims, tiek vyrams, tiek suaugusiems, tiek ir vaikams. Daugiausia jos randamos Vakarų Lietuvos laidojimo paminkluose, žymiai mažiau jų rasta Vidurio Lietuvos rajonuose, o Rytų Lietuvoje žinoma tik keletas. Už dabartinės Lietuvos TSR ribų miniatiūrinių įkapių dar randama ir kaimyninės Latvijos vakarinės dalies — Kuršo — laidojimo paminkluose. Taigi, šis reiškinys yra ypatingas lietuvių-latvių genčių kultūros savitumas, nebūdingas kitiems Europos gyventojams.

Nagrinėjant įvairius Lietuvos archeologijos klausimus, daug dėmesio tenka skirti senovės lietuvių laidojimo papročiams, nes, besikeisdami laiko eigoje, jie atspindėjo savo meto žmonių dvasinę kultūrą. Juk papročių kitėjimą, naujų elementų juose atsiradimą iššaukia ne kas kita, kaip tam tikras visuomenės ideologijos kitėjimas, jos raida. Todėl kiekvienas naujas reiškinys senovės lietuvių laidojimo apeigose archeologų yra kruopščiai nagrinėjamas, ieškant jo priežasčių. Kadangi seniausios rašytinės žinios apie lietuvių laidojimo papročius siekia tik IX amžių,

tai visiškai suprantama, kokią svarbią reikšmę turi pačių laidojimo paminklų tyrinėjimas.

Vienas toks reiškinys yra vadinamosios miniatiūrinės įkapės.

Jau seniai pastebėta, kad kapinynuose, greta įvairių įkapių, dažnai randami mažičiai dirbinėliai, savo forma visiškai atitinkantieji to meto žmonių vartotus darbo įrankius bei kitus daiktus. Šie tikrus įrankius ir dirbinius imituojantieji dirbinėliai, tarsi jų simboliai, dėl mažų matmenų buvo pavadinti miniatiūrinėmis įkapėmis.

Išanalizavus laidojimo paminklų Lietuvoje tyrinėjimų medžiagą¹, paaiškėja netgi atskiros šių dirbinių grupės. Daugiausia tai yra darbo įrankių simboliai: kirvukai, kapliukai, dalgeliai, juostų vijimo įrankių komplektas. Gana dažni yra moliniai puodeliai, žirgo aprangos reikmenys: žąslai, rečiau — pentiniai. Tarp kapuose rastų papuošalų taip pat yra miniatiūrinių dirbinių. Tačiau darytinas skirtumas tarp vaikiškų nedidelių papuošalų (apyrankėlių, nedidelių antkaklių) ir papuošalų-miniatiūrų, gamintų tik įkapėms.

Kaupiantis tyrinėtųjų paminklų medžiagai, paaiškėjo, kad paprotys dėti į kapą tokias įkapes Lietuvoje atsirado VIII a. pabaigoje — IX a. pradžioje. Pavyzdžiui, Lavių griautiniame kape Nr. 114 miniatiūrinis kapliukas buvo rastas drauge su lankine aguonine sege. VIII a. pabaigos ir IX a. pradžios Gudelių kapuose taip pat rasta miniatiūrinių dirbinių². Geriausiai šių įkapių chronologiją nusako tie radiniai, kurie dažniausiai aptinkami kartu. Būdingiausios yra pasaginės segės įvairiais galais, vytinės kilpiniais galais antkaklės, apyrankės gyvuliniais galais.

Atskirai reiktų sustoti prie vienos miniatiūrinių dirbinių grupės, būtent molinių puodelių. Jie nuo kitų tokio pobūdžio įkapių skiriasi kaip tik tuo, kad pasirodo dar pirmaisiais mūsų eros amžiais. Taip pat reikia pabrėžti ir tai, kad miniatiūrinių dirbinių dauguma randama Vakarų Lietuvoje, o likusioje teritorijoje žinomi tik pavieniai šio pobūdžio daiktai.

Norint geriau suprasti, reikia panagrinėti minimas įkapes atskiroms grupėms, o paskui išaiškinti jų dėjimo mirusiajam į kapą prasmę.

Kirveliai bendrais bruožais labai primena to meto darbo kirvius: yra pentiniai, plačių ašmenų³ (1 pav.). Vieniems jų pentis būdavo

¹ Naudojamasi Vilniaus Istorijos-etnografijos muziejuje (toliau — IEM), Kauno valstybiniame istorijos muziejuje (toliau — KVIM), Telšių krašto tyros muziejuje (toliau — TKM), Šiaulių „Aušros“ etnografiniame muziejuje (toliau — SAM) esančia archeologine medžiaga, o taip pat ten saugomomis kapinytų tyrinėjimų ataskaitomis.

² Tyrinėjimų ataskaitos yra KVIM.

³ Apulė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 641:8), Dovainiai, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 942:2), Ginteliškė, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 1773:15; 793:90 ir septyni kapuose: Nr. Nr. 6, 7, 11, 12, 21, II), Graužiai, Kėdainių raj. (KVIM, inv. Nr. 1050:1, 1455:309), Godinga, Plungės raj. (TKM, inv. Nr. 2697), Imbarė, Kretingos raj., Jazdaičiai, Plungės raj. (TKM, inv. Nr. 1113, 3947), Junkilai, Kelmės raj. (SAM, inv. Nr. 641), Kauno apyl. (KVIM, inv. Nr. 928:16), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:752, 801, 1263, 1306, 1446, 1456, 1467, 1507, 1508, 1509, 1921, 1922), Luknė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 953:13; 1080:7; 951:1; SAM, inv. Nr. 844), Nausodis, Plungės raj. (IEM, inv. Nr. AR 7:115), Patumšaliai, Telšių raj. (KVIM, inv. Nr. 936:20), Pakalniškiai, Panevėžio raj. (KVIM, inv. Nr. 751:125), Papilė, Mažeikių raj. (IEM, inv. Nr. AR 15:35),

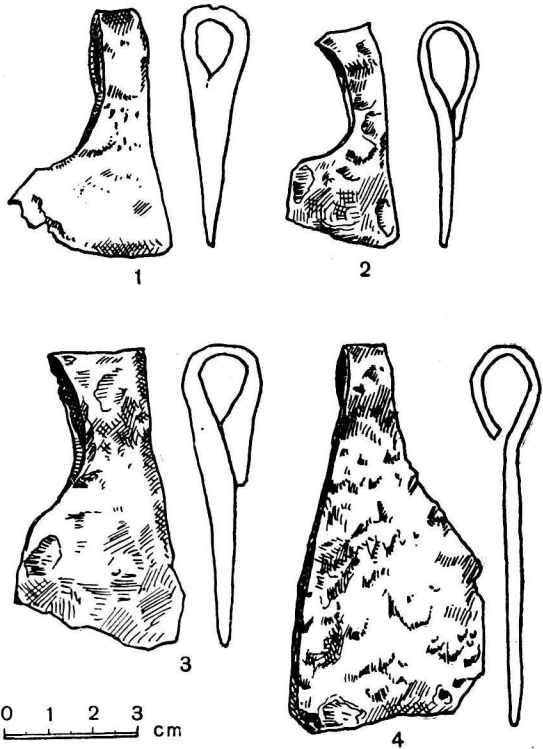
daroma, paprasčiausiai užlenkiant siauresnį plokštelės galą, tačiau kituose kirveliuose penties prilenkimo taip aiškiai jau nepastebėti. Tiek vieniems, tiek kitiems kartais prailginamos penties nugarėlės. Kirvelių ilgis siekia nuo 5 iki 11,5, ašmenų plotis — 2,5—7,5, penties nugarėlės ilgis — 1,5—4 cm.

Kai kurių kirvelių pentyse pastebėta medžio liekanų, kas rodo, kad jie turėjo medinius kotelius⁴.

Labai panašūs du geležiniai kirveliai buvo rasti Mažulonių⁵ piliakalnyje ir Šatrijos piliakalnio papėdės gyvenvietėje⁶, nors apie jų ryšį su apeiginiais, kapuose rastais kirveliais, sunku ką nors pasakyti.

Kai kurių neiškumų kelia viena miniatiūrinių įkapių grupė, kuriai priskiriami dirbinėliai, vadinami k a p l i u k a i s, o kartais — įmoviniais kirveliais. Jie randami žymiai rečiau, negu pentiniai kirveliai⁷. Visi šie dirbinėliai yra įmoviniai (2 pav.).

Kai kurie jų primena paprasčiausią geležies plokštelę, kurios vienas galas iš abiejų kraštų sulenktas, padarant įmovą kotui, o kitas plokštelės galas į abi puses paplaktas, taip gaunant beveik vėduoklės formos ašmenis. Kitų kapliukų



1 pav. Geležiniai kirveliai. Laiviai, Kretingos raj.

Pakrityžė, Panevėžio raj. (KVIM, inv. Nr. 954:8, 1904:76), Pakapiai, Kauno raj. (KVIM, inv. Nr. 952:3), Pušalotas, Molėtų raj. (Utenos KM), Raguva, Panevėžio raj. (KVIM, inv. Nr. 885:160), Ramučiai, Klaipėdos raj. (J. Hoffmann, Die spätheidnische Kultur des Memellandes, Abb. III:d, e, Königsberg u. Berlin, 1941), Raistinė, Trakų raj. (KVIM, inv. Nr. 1048:13), Rumšiškės, Kaišiadorių raj. (tyrinėjimų ataskaita yra MAII), Siraičiai, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. 7547), Skėriai, Mažeikių raj. (KVIM, inv. Nr. 829:3), Tolišiai, Kelmės raj. (KVIM, inv. Nr. 694:2; 1692:12), Telšių apyl. (KVIM, inv. Nr. 952:3), 11 be radimo vietos (KVIM, inv. Nr. 749:17; IEM, inv. Nr. 27278; TKM inv. Nr. 408, 5064; SAM, inv. Nr. 1225:103—109).

⁴ Ginteliškė, Plungės raj. (kapas Nr. 7), Laiviai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1690:55), Kiauleikiai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1509), Nausodis, Plungės raj. (IEM, inv. Nr. AR 7:115).

⁵ V. Daugudis. Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau — ILKI), 3, 22, Vilnius, 1961.

⁶ 1948 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita, lent. XIII, 32 pav.

⁷ Dimitravas, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1804:22), Gudeliai, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 1690:55), Kiauleikiai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 4:30, 5390:52, 55, 56), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:154, 241, 346, 366, 387, 544, 859; KVIM, inv. Nr. 1689:346), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII), Pryšmančiai, Kretingos raj. (Senovė, 1, lent. VIII, Kaunas (1935)).

įmovos panašios į tikrų įmovinių kirvių, o jų ašmenys niekuo nesiskiria nuo pirmųjų. Dirbinėliai blogai išlikę, aplūžinęjusiais ašmenimis, įmovomis. Jų dydis svyruoja tarp 8,9–5,3 cm, ašmenų plotis siekia 5,2–2,1 cm, o įmovos skersmuo — 2,2–1,3 cm.

Nagrinėjamojo laikotarpio laidojimo paminkluose nerasta nė vieno atvejo, kad įkapėms būtų įdėtas tikras, darbui naudotas kaplys. Apskritai, kapliai labai retas radinys Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Šiandien težinomi tik du VI–VII amžių kapinynai Vidurio ir Vidurio-šiaurės Lietuvoje (Pašušvys, Smilgeliai), kur buvo aptikti pentiniai kapliai. Pentinių miniatiūrinių kapliukų dar nėra rasta nė viename Lietuvos archeologiniame paminkle.

Ir vis tik tai yra rimtų duomenų galvoti, kad minėtieji miniatiūriniai radinėliai yra ne kirveliai, o kapliukai. Bene svarbiausias argumentas šiuo atveju yra pačių dirbinėlių forma. Nežiūrint blogo stovio, daugumo ašmenys išlenkti, gana ryškiai plėtėjantieji į abi puses, lyg vėduoklė. Įmoviniai darbo kirviai šių bruožų neturi. Tikrus kaplius ir įmovinius darbo kirvius formos atžvilgiu sieja tik viena bendra ypatybė — įmova. Aišku, koto įtaisymas visiškai išspręstų, ar šios miniatiūros yra kapliukai ar kirveliai, bet likę menki medžio pėdsakai įmovose mums rūpimo klausimo nepaiškina.

Be to, už kapliukus kalba ir tas faktas, kad vėlyviausi kapai, kuriuose dar aptinkami tikri įmoviniai darbo kirviai, siekia VIII–IX amžius ir tai tik Vakarų Lietuvoje. Vėliau šių įrankių jau neberandama, nes nuo IX a. juos pakeičia daug tobulesni plačių ašmenų pentiniai kirviai, kurių miniatiūrų randama ir kapuose. Turint galvoje, kad miniatiūrinės įkapės buvo gaminamos buityje vartotų įrankių ar dirbinių pavyzdžiu, reikėtų manyti, jog kalbiamieji dirbinėliai negali būti įmovinių kirvių miniatiūros, nes tuo laikotarpiu, kada paplinta paprotys gaminti specialias įkapes laidojimui, įmoviniai kirviai jau išnyksta.

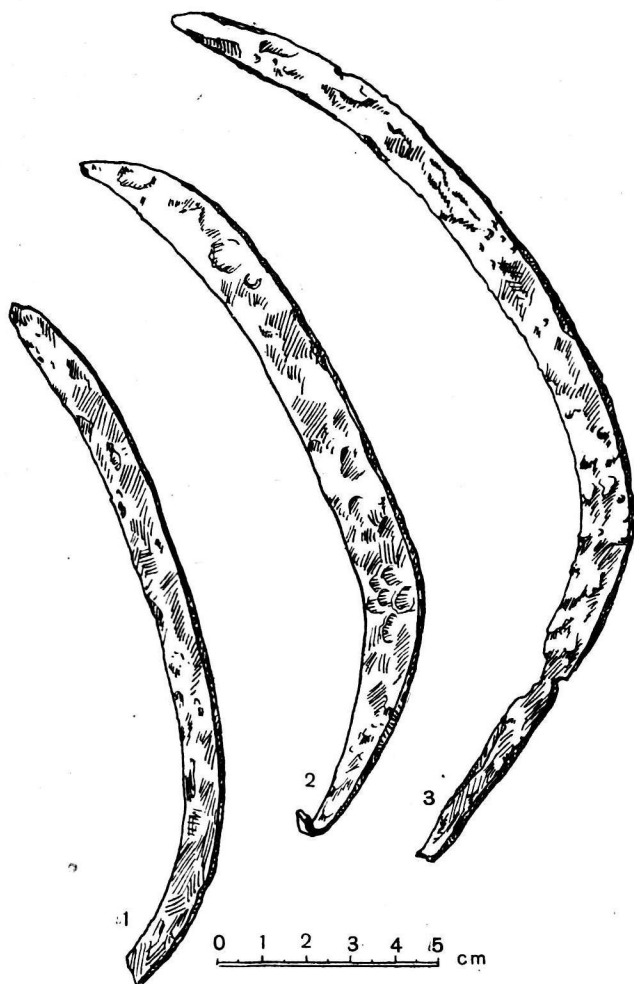
Visa tai patvirtintų, kad šie miniatiūriniai dirbinėliai yra kapliukai. Šią nuomonę tvirčiau pagrįstų didesnis tyrinėtų kapų su šiomis minia-



2 pav. Geležiniai kapliukai. 1, 2, 4 — Palanga, 3 — Laiviai, Kretingos raj.

tiūrinėmis įkapėmis skaičius. Turimais duomenimis, tokių kapų aptikta tik penkiuose laidojimo paminkluose, kurie, be to, tik iš dalies ištyrinėti.

Dalgeliai⁸ savo forma yra visai analogiški tikriems dalgiam (3 pav.). Dažniausiai jie labiau išlenkti ties įkote, tačiau yra dalgelių,



3 pav. Geležiniai dalgeliai. Laiviai, Kretingos raj.

gana vienodai išlenktų tiek prie įkotės, tiek ir viršūnėje⁹. Vieno dalgelio įkotės pats galiukas užlenktas stačiu kampu¹⁰. Dalgiai taip užlenkiami todėl, kad galima būtų juos pritvirtinti prie koto.

⁸ Dimitravas, Kretingos raj. (k. Nr. 3), Ginteliškė, Plungės raj. (k. Nr. Nr. 7, 11, 12, 19, 21, II ir du atsitiktiniai KVIM, inv. Nr. 793:92; 1773:12), Jazdai, Kretingos raj. (k. Nr. 4), Jazdaičiai, Plungės raj. (TKM ekspozicijoje), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:753, 803, 860, 1468, 1497, 1498, 1499, 1920; KVIM, inv. Nr. 1689:49, 105, 174, 249, 307, 413, 430), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII), Pryšmančiai, Kretingos raj. (k. Nr. 2 — tyrinėjimų ataskaita yra MAII).

⁹ Ginteliškė, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 1773:12).

¹⁰ Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1920), Palanga (k. Nr. 15).

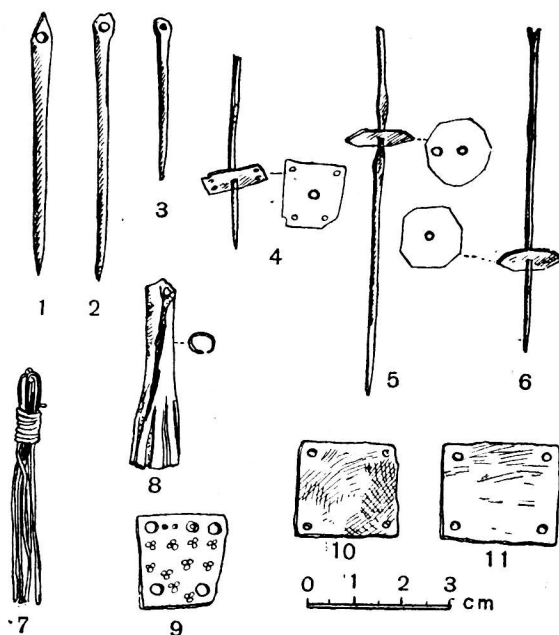
Dalgelių ilgis dažniausiai svyruoja tarp 10,3—15 cm, nors kartais siekia iki 20 cm ilgio¹¹.

Apie jų kotus duomenų neturime. Nors prie įkočių nepastebėta medžio liekanų, bet dalgeliai galėjo būti dedami su koteliais, kaip ir kirveliai ar kapliukai. Apie tai kalbėtų ir vieno dalgelio įkotės užlenkimas.

Tačiau kai kurių dalgelių padėtis kapuose rodytų, kad jie buvo dedami be kotų (Palanga, Laiviai).

Ir dalgeliai, ir kirveliai bei kapliukai randami tik vyrų ir berniukų kapuose. Paprastai, jie būna sudėti mirusiam ties galva ir tik labai retai prie juosmens.

Darbo įrankių miniatiūros randamos ir moterų bei mergaičių kapuose. Tai — visas darbo įrankių komplektas, kuris archeologinėje literatūroje paprastai vadinamas miniatiūrinių juostų vijimo įrankių vardu. Jų vieta kape visuomet ta pati — prie mirusiosios galvos. Retkarčiais jie būna sudėti į tošinę dėžutę greta kitų įkapių, pvz., žiedų, miniatiūrinių molinių puodelių.



4 pav. Moters darbo įrankių miniatiūros. 1—3 — žalvarinės adatos; 4—6 — žalvarinės verpstelės; 7, 8 — žalvariniai šepetėliai; 9 — sidabrinė skardelė juostoms vyti; 10, 11 — žalvarinės skardelės juostoms vyti. Laiviai, Kretingos raj.

Šių įrankėlių rinkinį sudaro juostų vijimo keturkampės skardelės, peiliukas juostų siūlams primušti, verpstelė, šepetėlis ar skardelė vienu karpytu pakraščiu, rečiau yla.

Juostų vijimo plokštelės — dažniausias radinys iš visų šių įrankėlių¹². Tai iš žalvarinės skardos išpautos keturkampės plokštelės, kurių dydis siekia nuo 1,1×1,3 iki 2,2×2,8 cm. Kiekviename kampe yra

¹¹ Ginteliškė, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 1773:12).

¹² Anduliai, Klaipėdos raj. (W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens, Abb. 271:d, Königsberg, 1929), Genčiai, Kretingos raj. (k. Nr. 3), Ginteliškė, Plungės raj. (k. Nr. 5, 14, 15, 20, V), Jazdai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1803:11), Juodsodė, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. 475), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:934, 719, 720, 1358, 1359, 1360, 816, 817, 1398, 1399, 1400, 1401, 1302, 1303, 1304, 1305, 748, 749, 1895—1908, 774, 775, 942, 1020, 1231—1235, 1340, 1318, 1319, 305, 306, 1529, 1530, 1531, 1414—1417, 1139, 1426), Laistai, Klaipėdos raj. (A. Götze, Zeitschrift für Ethnologie, 40, 482, Berlin (1908)), Lazdininkai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1774:17), Nausodis, Plungės raj. (TKM, inv. Nr. 6178 ir 1948 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita, lent. XXVIII, 64 pav.), Siraičiai, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. 7524, 7581), Skėriai, Mažeikių raj. (KVIM, inv. Nr. 829:42, 43), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII).

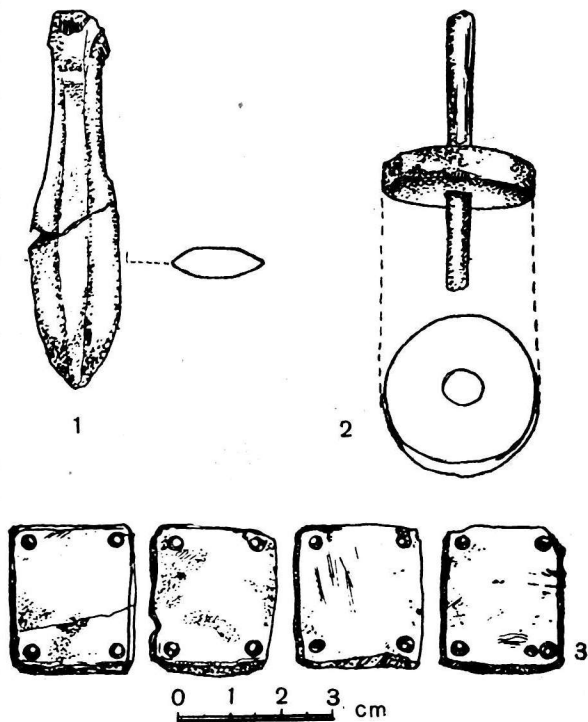
po skylutę (4 pav., 10—11). Kartais šių skardelių paviršius ornamentuojamas krypučių linijomis (Genčiai, Ginteliškė).

Kaip retą išimtį tenka pažymėti Laivių kape Nr. 193 rastas 5 vijimo skardeles¹³, kurių keturios buvo pagamintos iš sidabrinės skardos. Tiek forma, tiek dydžiu sidabrinės plokštelės yra visai tokios pat, kaip žalvarinės. Skirtumas tik tas, kad visų sidabrinų plokštelių paviršius vienoje pusėje ištiesai ornamentuotas nedideliais trikampėliais su trimis taškučiais viduryje (4 pav., 9).

Iki pat 1961 m. nebuvo žinoma, kad miniatiūrinės juostų vijimo plokštelės buvo gaminamos ir iš gintaro. Jos taip pat yra keturkampės, su skylutėmis kiekviename kampe, 2,3×2,4—2,3×2,7 cm dydžio, apie 0,4 cm storio. Iš viso tokių gintarinių miniatiūrinių plokštelių rastos keturios; visos rastos Palangos kapinyne, suardytame kape (5 pav., 3).

Peiliukai, kaip juostų vijimo plokštelės, yra išpauti iš skardos. Savo forma dažniausiai jie primena paprastus peilius. Tačiau kai kurie peiliukai panašūs į dviąšmenius kalavijus arba į visai paprastą juostelę, kuri tik viršūnėje susmailėja. Jų visų ašmenys paprastai neaštrūs. Peiliukų ilgis dažniausiai yra 5—9 cm, kartais siekia 11 cm, ašmenų plotis — 0,5—1 cm (6 pav.). Visi šie peiliukai žalvariniai¹⁴.

Viename peiliukų gale — įklotėje labai dažnai būna skylutė, kad būtų galima juos suverti kartu su visais kitais moters darbo miniatiūriniais įrankėliais. Kapuose jie visada randami drauge su juostų vijimo skar-delėmis, nors pastarosios dažnai užtinkamos ir vienos, be kitų moters darbo miniatiūrinių įrankėlių.



5 pav. Gintariniai moters darbo įrankių simboliai. 1 — peiliukas juostų siūlams primušti; 2 — verps-telė; 3 — plokštelės juostoms vyti. Palanga

¹³ IEM, inv. Nr. 2:1072—1076.

¹⁴ Anduliai, Klaipėdos raj. (W. Gaerte, min. veik., Abb. 271:d), Apuolė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 1142:59), Genčiai, Kretingos raj. (k. Nr. 3), Ginteliškė, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 1703:127, 2, 16; 793:15; 1693:11), Jazdai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1803:13, 14), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1143, 1433, 1885—1894, 1112, 1356, 721, 1385, 1298, 1418, 814), Lazdininkai, Kretingos raj. (k. Nr. 1), Raguva, Panevėžio raj. (KVIM, inv. Nr. 885:74), Siraičiai, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. Nr. 7408, 7726, 7756), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII).

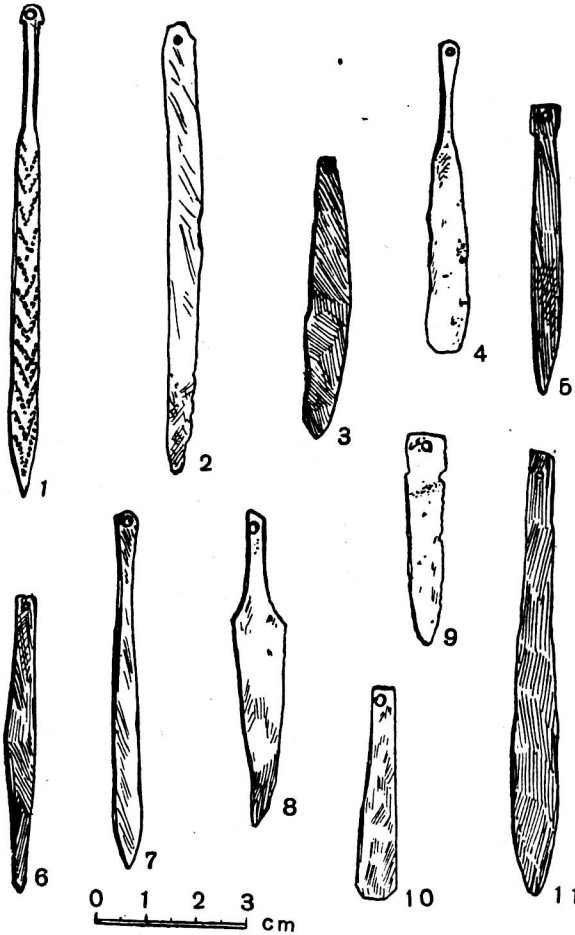
Peiliukai retai kada ornamentuojami. Pavyzdžiui, Laivių degintiniame kape Nr. 229 platusis peiliuko galas papuoštas eglutės motyvais¹⁵ (6 pav., 1), o atsitiktinai rastasis Ginteliškėje — skersinių brūkšnelių grupe¹⁶.

Iš visų peiliukų tik keli turėjo medinius kotelius (Jazdai, Ginteliškė).

Visoje Lietuvos archeologinėje medžiagoje iki šiol tėra žinomas tik vienas gintarinis peiliukas (5 pav., 1). Jo ilgis 7,2 cm, platesnysis galas yra 1,8 cm, o siauresnysis — įkote — 0,9 cm pločio. Jis rastas 1961 m. suardytame moters kape Palangoje kartu su keturiomis gintarinėmis juostų vijimo plokštelių miniatiūromis.

Prie miniatiūrinių moters darbo įrankių komplekto taip pat priklauso žalvariniai verpstukai, kurie yra tikrų, buityje verpimui naudotų įrankių simboliai. Jie labai dažnai randami suversti drauge su minėtaisiais juostų vijimo įrankėliais — keturkampėmis plokštelėmis ir peiliukais. Todėl ilgą laiką jie buvo priskiriami miniatiūrinių juostų vijimo įrankių kompleksui ir buvo vadinami „ylomis su priekočiais“. Siandien nėra jokių abejonių, kad tai verpimo įrankių miniatiūros, tikrųjų verpstukų imitacija.

Verpstukai sudaryti iš dviejų dalių — paprasčiausios vielutės ir viename gale ant jos užmautos žalvarinės apskritos, labai retais atvejais kampuotos 1,2–2,5 cm skersmens skardelės¹⁷



6 pav. Žalvariniai peiliukai juostų siūlams primušti. Laiviai. Kretingos raj.

¹⁵ Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1433).

¹⁶ KVIM, inv. Nr. 793:15.

¹⁷ Apuolė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 1142:38), Ginteliškė, Plungės raj. (tyrinėjimų ataskaita yra KVIM), Jazdai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1803:15), Jazdaičiai, Plungės raj. (TKM, inv. Nr. 3960), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:750, 693, 781, 809, 815, 931, 933, 1145, 1186, 1211, 1240, 1299, 1300, 1123, 1355, 1380, 1397, 1419, 1455, 1877, 1878, 1428), Laistai, Klaipėdos raj. (W. Gaerte, min. veik., Abb. 271:h), Lazdininkai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1774:18), Pryšmančiai, Kretingos raj. (Senovė, 1, 3:6), Siraičiai, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. 7623, 7636, 7729, 361, 332, 7393), Skėriai, Mažeikių raj. (KVIM, inv. Nr. 829:57), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII).

(4 pav., 4—6). Viela, reikia manyti, vaizduoja verpstuko kotelį, o skar-delė — akmeninį, molinį ar gintarinį verpstelį (smagratį).

Verpstukai, kaip ir peiliukai, viename kotelio gale dažnai turi skylutę surišimui. Įdomi viena miniatiūra, kurios vielutė abipus apskritos skar-delės išplota, paplatinta tarsi tam, kad skar-delė — „verpstelis“ (smag-ratis) nenusmuktų (4 pav., 5). Tik viena verpstuko skar-delė — verps-telis — ornamentuota kryžmiškai išsidėsčiusiomis įkartelių linijomis¹⁸. Pas-tarasis faktas rodytų, kad buityje naudotieji verpsteliai taip pat buvo ornamentuojami. Kartais ši užmauta skar-delė labai primena juostų vijimo plokštelės miniatiūrą, nes yra keturkampė ir su skylutėmis kampuose. Matyti, tokiais atvejais verpstelio imitacijai greitomis buvo panaudota ir ta pati juostų vijimo plokštelė (4 pav., 4).

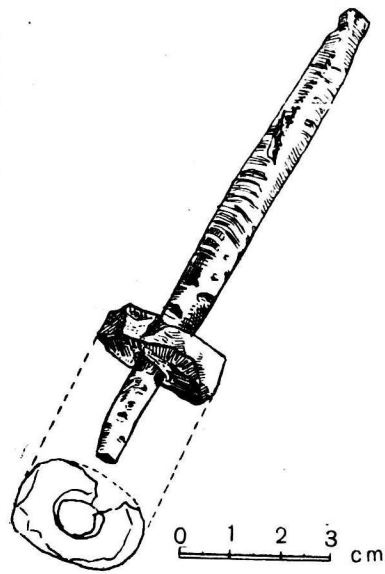
Visiškai nauji verpimo įrankių simboliai buvo rasti pastaraisiais metais, kasinėjant Palangos kapinyną. Šie griautiniuose moterų kapuo-se (Nr.Nr. 70, 151 ir suardytasis) aptikti dirbinėliai labai artimi aprašytiesiems žal-variniams miniatiūriniais verpstukams, tačiau yra pagaminti ne iš metalo, o iš gintaro. Juos sudaro 3,5—10 cm ilgio, nerūpestingai apdrožti, apvalaus piūvio, nevienodo storio gintariniai koteliai, ant kurių užverti 2—3,6 cm skersmens, 0,7—1,2 cm storio apskriti gintaro gabalėliai, labai primeną gintarinius, žemo cilindro formos tikrus verpstuko smagračius — verpstelius, randamus vakarų Lietuvos ka-pinynuose (5 pav., 2; 7 pav.).

Šie Palangoje rasti gintariniai dirbi-nėliai siūlams verpti netinka, todėl laikyti tokiais pat verpimo įrankių simboliais, kaip ir miniatiūriniai žalvariniai verps-tukai.

Miniatiūriniame moters darbo įrankių komplekte būna ir žalvarinė a d a t a, bet žymiai rečiau, negu kiti minėti dirbinėliai¹⁹. Jos pagamintos iš apvalaus piūvio vielutės, kurios vienas galas nusmailintas, o kitame yra skylutė. Adatų ilgis 7,3—3,1 cm (4 pav., 1—3).

Griežtai priskirti šioms adatoms simbolinę prasmę, vargu, ar ga-lima, nes jos visiškai tinka siuvimui. Tuo adatos ir skiriasi nuo visų kitų miniatiūriniame komplekte randamų moters darbo įrankių simbolių.

Įkartu su visais miniatiūriniais įrankiais dažnai randame padėtą geležinę ylą, kuri yra tikras gyvenime naudotas darbo įrankis. Ir tik



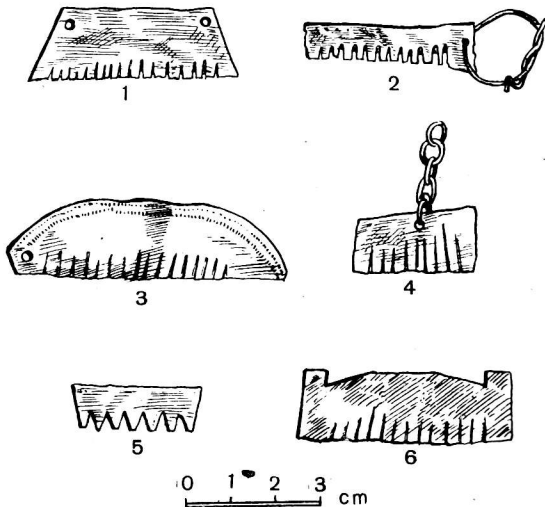
7 pav. Gintarinė verpstelė. Palanga

¹⁸ Apuolė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 1142:38).

¹⁹ Anduliai, Klaipėdos raj. (A. Götze, min. veik., Abb. 11; W. Gaerte, min. veik., Abb. 271:d), Genčiai, Kretingos raj. (tyrinėjimų ataskaita yra KVIM), Liviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:304, 1301, 258, 1372—1876).

labai retai pasitaiko rasti ylių miniatiūrų. Pavyzdžiui, Jazduose su visais kitais miniatiūriniais moters darbo įrankėliais buvo rasta ir 5,7 cm ilgio žalvarinė yla su mediniu koteliu²⁰. Greičiausiai, ylas, o gal ir adatas simbolizuoja paprastos žalvarinės vielutės, kurios dažnai aptinkamos šalia nagrinėtųjų įrankėlių.

Jeigu išvardintųjų moters darbo įrankių miniatiūrų paskirties prasmė yra aiški, tai to negalima pasakyti apie ketvirtąją miniatiūrą, kuri



8 pav. Žalvarinės skardelės, simbolizuojančios linų ar vilnų šukavimo įrankius. Laiviai, Kretingos raj.

taip dažnai randama šiame įrankėlių komplekte. Tai dirbinys, kuris ne visuose kapuose yra vienodos formos. Kartais tai būna paprasčiausių žalvarinių plonyčių 4,9 cm ilgio vielučių pluoštelis, surištas vielute viename gale, taip kad sudaro šepetėlio įspūdį²¹ (4 pav., 7). Kartais padaromas iš plonos pailgos, vienu pakraščiu sukarpytos skardelės, suvyniotos į cilindrėlį taip, kad viename šepetėlio gale yra tarsi dantukai²² (4 pav., 8). Bet dažniausiai šepetėlio vietoje randama tokia pati skardelė karpytu pakraščiu, tik nesuvyniota²³. Tos skardelės yra daugiausia pailgo keturkampio, bet pasitaiko ir puslankio ar trapecijos formos. Viename šios skardelės krašte dantukai būna įkirpti, išpiauti, o kartais pažymėti tik brūkšneliais. Jos ornamentuojamos išilginėmis smulkių įkartėlių eilutėmis²⁴. Skardėlių dydis siekia 2,4×6,8 — 1,3×2,7 cm (8 pav.).

Šie įrankėliai viename šone ar viršuje turi skylutę, kurioje kartais dar išlikusi ir grandelė. Nors savo forma jie skiriasi, bet tiek vielučių pluošteliu, tiek suvyniotos ar nesuvyniotos skardelės bendras bruožas yra minėtieji danteliai.

²⁰ KVIM, inv. Nr. 1803:16.

²¹ Anduliai, Klaipėdos raj. (W. Gaerte, min. veik., Abb. 271:d), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1532, 1533, 1882).

²² Anduliai, Klaipėdos raj. (A. Götze, min. veik., Abb. 7), Genčiai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1812:4), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1883, 1884).

²³ Apuolė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 1142:35), Aukštakiemis, Klaipėdos raj. (W. Gaerte, min. veik., Abb. 271:b), Jazdai, Kretingos raj. (KVIM, inv. Nr. 1803:12), Jazdaičiai, Plungės raj. (TKM, inv. Nr. 1261:2.3), Laistai, Klaipėdos raj. (W. Gaerte, min. veik., Abb. 271:a), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1185, 1126, 1297, 1427, 384, 776, 694, 998, 1242, 1241, 1144, 1454, 1916, 1881, 1879, 1880, 1534, 1535, 1536), Luknė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 831:16), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII), Pryšmančiai, Kretingos raj. (Senovė, 1, 36), Siraičiai, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. 6682, 7669), Skėriai, Mažeikių raj. (KVIM, inv. Nr. 829:46, 48; SAM, inv. Nr. 863).

²⁴ Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:1126).

Kokį darbo įrankį galėjo simbolizuoti ši miniatiūra?

Ilgą laiką jos buvo vadinamos bendru juostų vijimo įrankėlių vardu. Tačiau, kaip parodo etnografiniai duomenys, juostoms vyti reikalingos tik keturkampės plokštelės ir peiliukas siūlams primušti²⁵. Kadangi šepetėliai bei dantytos skardelės moterų kapuose randami drauge su kitomis jų darbuose naudotų įrankių miniatiūromis, tai jie irgi bus kokio nors moters darbo įrankio simboliai. Per visą geležies amžių moterų kapuose niekada nerandama kirvių, žeberklių, dalgių, būdingų vyro darbo įrankių, kurie aptinkami tiktai vyrų kapuose, o tik adatos, ylos, verpsteliai. Tai nėra atsitiktinis dalykas. Šis faktas rodo buvusį tuo metu visuomeninį vyrų ir moterų darbo pasidalijimą. Pagrindiniai verslai — žemdirbystė, gyvulininkystė, medžioklė, žvejyba buvo vyrų veiklos sritys, o moterų svarbiausi darbai buvo verpimas, siuvimas, audimas ir pan. Todėl moterų kapuose randami šepetėliai ir dantytos skardelės gali simbolizuoti tik šiems darbams atlikti reikalingus įrankius. Siuvimo, audimo, verpimo kai kurių įrankių miniatiūras mes turime: tai — verpsteliai, adatos, ylos, juostų vijimo plokštelės, peiliukai. Bet juk ruošiant siūlus verpimui, siuvimui, reikėjo atlikti daug ir nemažiau svarbių darbų.

Etnografiniai stebėjimai parodė, kad linų ar vilnų pluoštą ruošiant verpimui, pagrindinis darbas yra jų šukavimas. Pavyzdžiui, linai buvo šukuojami net kelių rūšių šepėčiais: mediniais, geležiniais, šerininiais²⁶. Tokių šepėčių miniatiūros ir gali būti minėtieji vielučių pluoštėliai bei karpytu pakraščiu susuktos skardelės. Tuo juo labiau galima patikėti, kad abiejų rūšių dirbinėliai yra šepetėlio išvaizdos, gana panašūs į linams ar vilnoms šukuoti naudotus šepėčius²⁷. Tą pačią paskirtį turi ir minėtos pailgos skardelės karpytu pakraščiu, nes jos skiriasi tik tuo, kad nesuvyniotos į cilindrėlį. Be to, kaip rodo etnografiniai duomenys, linai bei vilnos buvo šukuojamos ir didelėmis medinėmis šukomis²⁸. Pagaliau tą patį rodo ir archeologiniai radiniai, pavyzdžiui, kasinėjant Gardiną, XII—XIII amžių sluoksniuose buvo rastos kaulinės šukos linams šukuoti²⁹. Savo forma jos gana panašios į kapuose rastąsias minimas skardeles.

Todėl surišti vielučių pluoštėliai, skardelės, tiek suvyniotos, tiek ir ne, mūsų manymu, yra daug kartų sumažintos linų ir vilnų šukavimo įrankių — šepėčių miniatiūros, panašiai kaip žalvariniai verpsteliai. Ir vieni, ir kiti tebuvo gaminami tik įkapėms.

²⁵ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, 1, 324—326, rys. 303, Kraków, 1929; W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, 226, rys. 196, Warszawa, 1956; D. Zelenin, *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, Abb. 109, Berlin und Leipzig, 1927; W. Stokar, *Spinnen und Weben bei den Germanen*, Abb. 103, Leipzig, 1938.

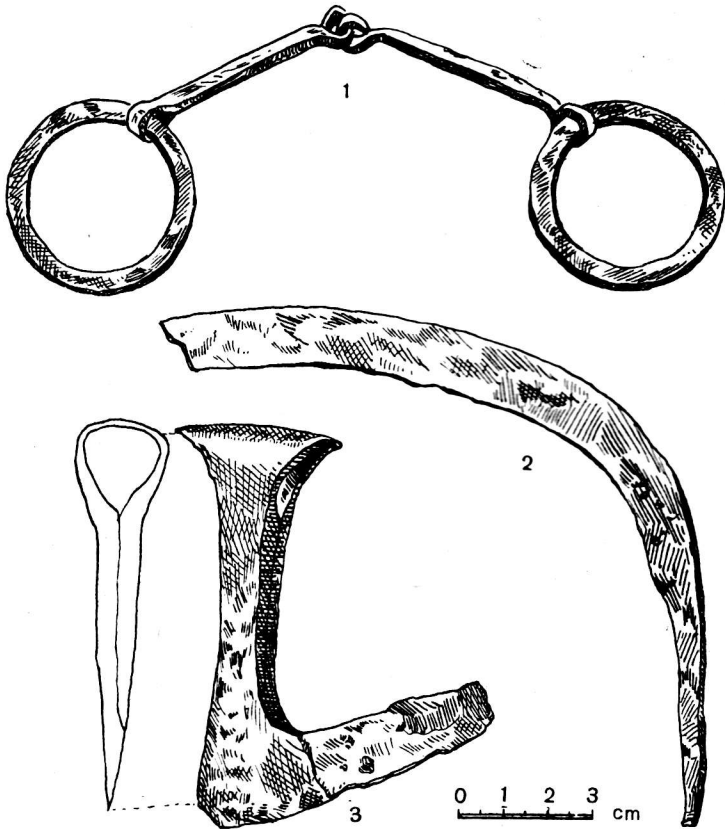
²⁶ M. Glemžaitė, *ILKI*, 1, 214, V., 1958; K. Moszyński, *min. veik.*, 299; Н. И. Лебедева, *Востоchnословянский этнографический сборник*, рис. 2, М., 1956.

²⁷ Н. И. Лебедева, *указ. соч.*, рис. 2: 4,5.

²⁸ Там же, рис. 2: 1, 2.

²⁹ Н. Н. Воронин, *Материалы и исследования по археологии СССР*, 41, рис. 29. 6, М., 1954.

Dėl tokio jų interpretavimo kai kurių abejonių kėlė tas faktas, kad gana panašių pailgų skardelių, tik dažniausiai pusemenulio formos, randa ir vyrų kapuose krūtinės, juosmens ar dubens kaulų srityje (Ginteliškė, Laiviai, Palanga, Prysmančiai). Pastarieji dirbinėliai yra laikomi



9 pav. Miniatiūrinės įkapės, rastos degintiniame vaiko kape Nr. 152. Laiviai, Kretingos raj.

šukų miniatiūromis ir nieko bendro neturi su minėtaisiais įrankiais, randa mair moterų kapuose greta miniatiūrinių juostų vijimo įrankių, verps-telių. Kadangi anksčiau buvo maža tyrinėtų kapinynų, dažniausiai šie dirbinėliai aptikti atsitiktinai, todėl menkai buvo žinomos jų radimo ap-linkybės, padėtis kapuose ir pan. Suprantama, kad visa tai ir kėlė ne-aiškumus.

Tarp miniatiūrinių įkapių randami ne tik darbo įrankiai. Kai kuriuose laidojimo paminkluose aptinkami ir žirgo aprangos reikmenys. Iš jų spe-cialiai įkapėms buvo gaminami žąslėliai³⁰. Savo forma jie visai pa-

³⁰ Ginteliškė, Plungės raj. (tyrinėjimų ataskaita yra KVIM), Klaišiai, Skudo raj. (KVIM, inv. Nr. 940:48), Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:756, 757, 760, 1327, 1373, 1470, 1934), Pakapiai, Kauno raj. (KVIM, inv. Nr. 1086:33), Palanga (k. Nr. 97), Vadagiai, Mažeikių raj. (SAM).

našūs į tikruosius žąslus su grandimis galuose (9 pav., 1). Visi žąslėliai yra geležiniai, dvinariai, išskyrus vienus, rastus Pakapiuose, kurie buvo trinariai. Jungiamieji aštuoniukės formos nareliai padaryti iš keturkam-
pės 0,3—0,4 cm storio vielos, o grandelės labai dažnai būna iš apvalaus piūvio vielutės. Narelių ilgis siekia 3,3—4,45 cm, grandelių skersmuo — 2,5—6,5 cm.

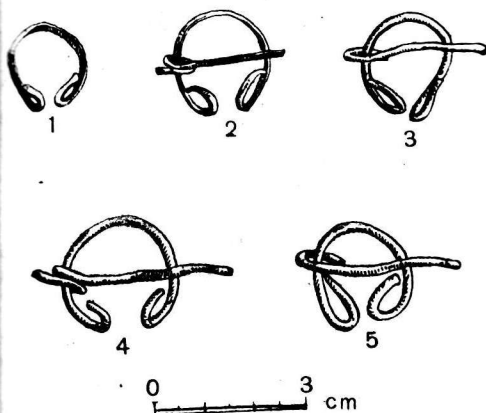
Kad žąslėliai netiko jokiam praktiškam naudojimui, rodo ne tik jų mažumas, bet ir gamyba: pavyzdžiui, nareliai, grandelės net nesulydomi, o surišami paprasčiausiu mazgu³¹.

Jie, kaip ir tikri žąslai, randami tik vyrų ir berniukų kapuose.

Tik trumpai tenka paminėti miniatiūrinius žalvarinius pentinėlius. Jie visiškai primena tikrus žalvarinius juostinius pentinus su spygliu lanke-
lio viduryje, tik yra žymiai mažesni. Tokie pentinėliai randami Vakarų Lietuvoje³².

Kalbant apie miniatiūrines įkapes, negalima nepaminėti Laiviuose rasto mažyčio geležinio skiltuvėlio³³. Savo forma jis panašus į skiltuvus aukštyn atlenktais ir atrietais galais. Jo ilgis siekia tik 3,8 cm. Dėl tokio mažumo vargu ar juo buvo naudotasi, ir tai duoda pagrindą laikyti jį tikro skiltuvo simboliu (10 pav.).

Paskutinę metalinių miniatiūrinių įkapių grupę sudaro papuošalai. Jų miniatiūros buvo gamintos tik pagal pasaginių segių pavyzdžius³⁴. Visos jos padarytos iš žalvarinės, maždaug 0,2 cm storio apvalaus piūvio vielutės, pačius galiukus suvyniojant ar atlenkiant (11 pav.). Daug mažiau yra segelių, kurių galiukai yra tarsi žvaigždiniai³⁵ ar aguoniniai-pumpuriniai³⁶. Dirbinėlių skersmuo siekia



11 pav. Žalvarinės segelės. 1, 2, 4 — Laiviai, Kretingos raj., 3, 5 — Švėkšna, Silutės raj.



10 pav. Geležinis skiltuvėlis. Laiviai, Kretingos raj.

³¹ Klaišiai, Skuodo raj., Pakapiai, Kauno raj.

³² Ginteliškė, Plungės raj. (KVIM, inv. Nr. 1703:222), Laiviai, Kretingos raj. (tyrinėjimų ataskaita yra MAII), Pryšmančiai, Kretingos raj. (Senovė, 1, lent. VI:11, 13), Siraičiai, Telšių raj. (E. Butėnienė, ILKI, 2, 174, V., 1959).

³³ IEM, inv. Nr. 2:1224.

³⁴ Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:346, 352, 359, 986, 1178, 1181, 1182, 1195, 1253, 1434, 1435), Luknė, Skuodo raj. (KVIM, inv. Nr. 953:10), Radikiai, Kauno raj. (KVIM, inv. Nr. 761:33), Palanga (tyrinėjimų ataskaita yra MAII), Paulaičiai, Silutės raj. (KVIM, inv. Nr. 836:36, 40, 48), Patumšaliai, Telšių raj. (IEM, inv. Nr. AR 28:23), Siraičiai, Telšių raj. (TKM, inv. Nr. 7674, 7783, 7683, 7754), Skėriai, Mažeikių raj. (KVIM, inv. Nr. 829:54), Švėkšna, Silutės raj. (IEM, inv. Nr. AR 6:60, 67, 333, 334, 336, 338).

³⁵ Radikiai, Kauno raj. (KVIM, inv. Nr. 761:15).

³⁶ Rimaisiai, Panevėžio raj. (KVIM, inv. Nr. 1821:1).

1,5—2,8 cm. Tik viena segelė buvo padaryta iš dviejų padrikai suvytų vielučių³⁷.

Tokios miniatiūrinės segelės randamos tiek vyrų, tiek moterų ir vaikų kapuose.

Bene didžiausią miniatiūrinių įkapių grupę sudaro maži moliniai puodeliai (12 pav.). Skirtingai nuo visų kitų minėtųjų dirbinių-miniatiūrų, Vakarų Lietuvos plokštiniuose kapinyuose jie aptinkami jau pirmaisiais mūsų eros amžiais (Aukštakiemis, Kūrmaičiai, Senkai, Šernai), gausu jų I tūkstantmečio vidurio laidojimo paminkluose (Lazdininkai, Reketė, Rūdaičiai, Tūbausiai). I tūkstantmečio pabaigos ir II tūkstantmečio pradžios kapuose jie retesni (Anduliai, Dimitrava, Kiauleikiai, Laiviai, Prysmančiai, Palanga, Ramučiai). Tik du kartus miniatiūrinė keramika rasta Vidurio Lietuvoje (Paluknys, Eiguliai).

Miniatiūriniai puodeliai formos atžvilgiu skiriami į kelias grupes: 1) tiesiomis sienelėmis, cilindro pavidalo, 2) tiesiomis į viršų plėtėjančiomis sienelėmis, tarsi kibirėlio formos, 3) profiliuotomis S formos sienelėmis, 4) su ryškiai užkiršta petelių briauna, 5) plėtėjančiomis sienelėmis ir siauresniu stačiu kakleliu.

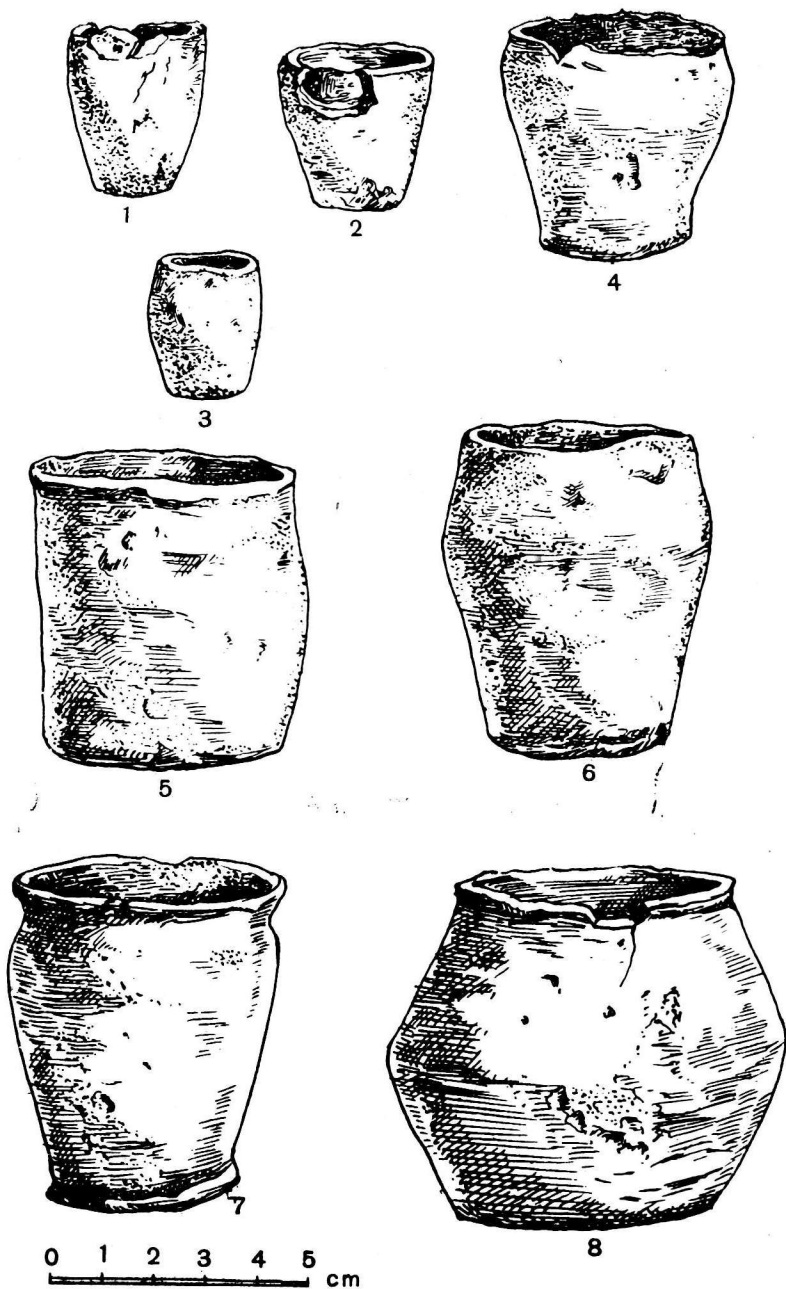
Būdingiausia šių puodelių ypatybė — jų gamybos nerūpestingumas. Dažnai jie būna kreivais šonais, netaisyklingu dugnu, dargi paviršius ne visuomet nulygintas. Molis prastos kokybės, su žvyro priemaisomis. Patys puodeliai labai blogai degti arba visai nedegti. Jų dydis gana įvairus. Nors didžioji puodelių dalis yra 3—7 cm aukščio, bet pasitaiko ir visai mažyčių, tik 2,6 cm aukščio, o didžiausi turi 8,6 cm. Petelių skersmuo svyruoja nuo 11 iki 2 cm.

Puodeliai retai ornamentuojami, pavyzdžiui, angos kraštas puošiamas tarsi duobutėmis — grioveliais (Aukštakiemis), įkartelėmis (Laiviai), peteliai — nago įspaudimu (Laiviai), puodelio paviršius padengiamas įspausdomis duobutėmis (Lazdininkai), o pats angos kraštas dar ornamentuotas įstrižomis įspaudomis (Laiviai).

Šių įkapių prasmė laidotuvių apeigose buvo įvairiai aiškinama. Miniatiūriniai puodeliai buvo laikyti ir „ašarinėmis“, jie buvo siejami ir su maisto aukojimu mirusiajam. Nors laidojimo papročių aprašymuose randame žinių, kad lietuviai dar XVI a. dėdavo mirusiajam į kapą duonos, alaus ar midaus, kad vėlė nebūtų alkana³⁸, tačiau vargu ar puodeliai turi su tuo ką nors bendra. Jau kai kurios jų radimo aplinkybės tai paneigia. Pavyzdžiui, puodeliuose aptinkame įdėtų kitų įkapių, kaip žiedelių (Laiviai), gintaro gabaliukų (Šernai), arba jie patys būna įdėti į tošinę dėžutę drauge su kitomis įkapėmis, juostų vijimo įrankiais, žiedeliais, gintariniais verpsteliais ir pan. (Kiauleikiai, Laiviai, Lazdininkai, Rūdaičiai, Prysmančiai). O be to, būna tokių puodelių, kad į juos būtų neįmanoma įdėti jokių maisto atsargų. Pavyzdžiui, Palangos kape Nr. 73 rasta puodelio miniatiūra panaši į 2×2,6 cm dydžio molio gabaliuką,

³⁷ Laiviai, Kretingos raj. (IEM, inv. Nr. 2:353).

³⁸ W. M a n n h a r t, *Letto-Preussische Götterlehre*, 297, Riga, 1936.



12 pav. Moliniai puodeliai

kuris puodelį primena beveik tik tuo, kad dugno link paprasčiausiai pirštu įspaustas įdubimas (12 pav., 3). Todėl kapuose randami puodeliai laikytini tokia pačia miniatiūra, kaip ir visi kiti laidojimo apeigoms gaminti dirbinėliai. Simbolizuoti jie galėjo, aišku, tik tikrus, gyvenime panaudotus puodus, ypač m. e. I tūkstantmečio pabaigos ir II tūkstantmečio pradžios kapuose.

Panašių puodelių randama I tūkstantmečio pirmosios pusės ir vidurio piliakalnių kultūriniame sluoksnyje. Tačiau lieka neaišku, ar yra koks nors ryšys tarp šių ir kapuose randamų miniatiūrinių puodelių³⁹.

Senovės tikėjimu mirtis — tai perėjimas gyventi į kitą, nematomą pasaulį, analogišką žmonių gyvenimui žemėje. Lietuviai, kaip ir kitos tautos, mirusiųjų vėles įsivaizdavo materialiomis būtybėmis, kurioms ir toliau tenka tęsti tą patį gyvenimą, atlikti tuos pačius darbus. Todėl visai suprantamas ir logiškas įkapių dėjimas mirusiajam į kapą. Ilgą laiką šios įkapės bus visai tokie patys ir net tie patys įrankiai ir dirbiniai, kuriais žmogus naudojosi gyvas būdamas. Tačiau, kaip rodo daugelio kapinynų tyrinėjimai, vietoje jų imta gaminti specialios įkapės, savo pavidalu atitinkančios tikruosius įrankius ir dirbinius. Tik pažiūrėjus į tokią įkapę-miniatiūrą, bus aišku, kad su ja neįmanoma atlikti jokio darbo: kirveliai, kapliukai, dalgeliai išlenkti iš storesnės ar plonesnės geležinės skardos, žąsleliai tiesiog surišti iš geležinės vielos, puodeliai dažnai krevais šonais, segelių adata visai buka, net išlikusios aiškios nukirtimo žymės. Tas pat matyti ir moters darbo įrankių miniatiūrose. Daugumo juostų vijimo plokštelių skylutės kampuose taip pradurtos, kad nuo to vienoje plokštelės pusėje lieka iškilūs krašteliai, kurie nuo vartojimo būtų nudilę. Be to, etnografiniai tyrinėjimai liudija, kad nė viena tauta juostoms vyti nenaudojo žalvarinių plokštelių ir dar tokių mažyčių. Paprastai jos būna iš medžio ar kaulo. Tą patį parodo ir archeologiniai duomenys. Kaimyninėje Latvijos respublikoje, tyrinėjant Asotės piliakalnio IX—X amžių sluoksnius, rastos tikros lentelės juostoms vyti. Jos yra padarytos iš kaulo ir daug didesnės, siekia maždaug 5×5 cm⁴⁰.

Be to, juostoms vyti reikėjo daug daugiau negu keturių tokių plokštelių, o kapuose jų randama ir po vieną arba daugiausia keturios ir tik vienu atveju penkios. Peiliukai juostų siūlams primušti, verpstukai, jau nekalbant apie šepetėlius, visiškai netinka jokiam praktiniam darbui.

Taigi šie miniatiūriniai dirbinėliai yra gaminti tik mirusiajam ir susiję su laidojimo apeigomis.

Išsiaiškinus tokią jų paskirtį, vis dėlto ne visai lieka aišku, kokie gi buvo veiksniai, nulėmę apeiginių įkapių gaminimą. Galutinai klausimą išspręsti labai trukdo tai, kad nemaža dalis miniatiūrinių dirbinių rasta atsitiktinai įvairiuose kapinynuose, o patys kapinynai kartais teritoriniu atžvilgiu nepilnai ištyrinėti. Sistemingai tyrinėti kapinynai pateikia kartais ne visada vienodas išvadas. Remiantis Ginteliškės kapinyno

³⁹ Mažulonys, Ignalinos raj. (V. Daugudis, min. veik., 36), Nemenčinė, Vilniaus raj. (P. Kulikauskas, ILKI, 1, 32, V., 1958), Petrašiūnai, Rokiškio raj. (L. Krzywicki, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół nauk w Wilnie, 5, 1—27, Wilno, (1914)), Vorėnai, Molėtų raj. (L. Krzywicki, Pamiętnik fizyograficzny, 23, 18—32, Warszawa (1914)), Ziegdžriai, Kauno raj. (D. Petrauskaitė, ILKI, 2, 5 pav.).

⁴⁰ Э. Д. Шноре, Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, табл. IX: 8, 8а, IX: 3, IX: 2, Рига, 1961.

duomenimis⁴¹, galima teigti, kad čia buvusi bendruomenė turėjo paprotį miniatiūrines įkapes dėti mirusiems vaikams. Nė viename suaugusio vyro kape čia nerasta nei dalgelio, nei kirvelio, ir atvirkščiai — nė viename berniuko kape nebuvo tikro darbo įrankio. Tačiau moters darbo įrankių miniatiūrinis rinkinys ir čia randamas tiek suaugusių moterų, tiek mergaičių kapuose.

Laivių kapinyne⁴² miniatiūrines įkapes randame tiek moterų, tiek vyrų, tiek vaikų kapuose. Tiesa, vaikų kapai čia palyginti labai neturtingi įkapių, bet ir juose nėra nė vieno tikro kirvio ar dalgio, o tik retkarčiais jų miniatiūros.

Daugelyje Vakarų Lietuvos kapinynų miniatiūrinių įkapių rasta labai nedaug⁴³. Ypač įdomus tas faktas, kad kai kuriuose Imbarės kapuose⁴⁴ šalia kitų įkapių vienam mirusiajam dėdavo po du ar net tris kirvelius.

Palangos kapinyno tyrinėjimai parodė, kad tik viename kape buvo tikras dalgis (k. Nr. 157) ir tik viename kape du tikri darbo kirviai (k. Nr. 125), o miniatiūriniai dalgeliai bei kapliukai šiame kapinyne labai dažni⁴⁵.

Vienu laiku buvo laikytasi nuomonės, kad tai žmonių nuskurdimo rezultatas. Vis tiktai reikia sutikti, kad čia ne neturtingumo požymis. Juk daugelyje kapų, šalia šių miniatiūrų rasta daug kitų įkapių, net ginklų ar pasidabruotų papuošalų.

Pavyzdžiui, Ginteliškės kape Nr. 7, šalia kirvelio ir dalgelio miniatiūrų buvo 11 segių, 7 apyrankės, smogiamasis peilis, ietigalis, 2 antkaklės ir kt. Rūdaičių degintiniame kape Nr. 11 kartu su miniatiūriniais dalgeliu mirusiajam įdėta ietis, 2 apyrankės, antkaklė, diržas, papuoštas pasidabruotais apkalėliais, pasaginė segė. O Imbarės kape Nr. 19 šalia miniatiūrinio kirvelio buvo 3 segės ir toks retas radinys, kaip kovos kirvis. Žinoma, yra kapų, kur miniatiūrines įkapes lydi mažiau radinių⁴⁶.

Panašus vaizdas ir moterų kapuose. Kartais miniatiūrinis darbo įrankių komplektas kape randamas kartu su keliomis segėmis, apyrankėmis, antkaklėmis ir kt.⁴⁷ Bet yra kapų su mažesniu įkapių skaičiumi⁴⁸. Pagaliau laikyti, kad miniatiūrinių dirbinių pasirodymas yra neturto, nuskurdimo rezultatas, neteisinga ir todėl, jog, pavyzdžiui, moterų kapuose nėra nė vieno tikro juostų vijimo įrankio ar šepetėlio, o tik jų simboliai. Juk tada turtingų moterų kapuose turėtų būti ir tikrų darbo įrankių.

Laikotarpis, kada pasireiškia paprotys gaminti apeigines įkapes, pasižymi tuo, kad laidosenoje vyksta pasikeitimas — imta deginti miru-

⁴¹ Tyrinėjimų medžiaga yra KVIM. Ištirinėta tik dalis kapinyno teritorijos.

⁴² Tyrinėjimų medžiaga yra IEM, KVIM, SAM.

⁴³ Dimitravas, Kretingos raj. (k. Nr. 8), Gudeliai, Plungės raj. (k. Nr. 13), Jazdai, Kretingos raj. (k. Nr. 4), Rūdaičiai, Kretingos raj. (k. Nr. 14, II).

⁴⁴ Kapai Nr. Nr. 20, 26.

⁴⁵ Tyrinėjimų ataskaita yra MAII.

⁴⁶ Dimitravas, Kretingos raj. (k. Nr. 8), Gudeliai, Plungės raj. (k. Nr. 13).

⁴⁷ Ginteliškė, Plungės raj. (k. Nr. 5, 14).

⁴⁸ Laiviai, Kretingos raj. (k. Nr. 62), Ginteliškė, Plungės raj. (k. Nr. 15).

siųjų lavonus. Tai negalėjo prasidėti be priežasties. Aišku, kad šį paprotį suformavo religinių vaizdinių, žmonių psichikos vystymasis. Žmonių su-
pratimu, kūno sudeginimas, jo sunaikinimas turėjo išlaisvinti sielą-vėlę.
Kūno deginimas, gal būt, labiausiai išreiškia to meto žmonių sugebė-
jimą suvokti skirtumą tarp mirusiojo kūno ir jo įsivaizduojamos vėlės,
suteikiant pastarajai daugiau dvasinį pavidalą, kuris, tačiau, išlieka labai
artimas mirusio kūniškam vaizdui. Senoji lietuvių tautosaka, ypač rau-
dos, liudija, kad siela-vėlė žmonių vaizdiniuose išlaiko visas buvusio kūno
ypatybes. „Vėlės ne tik luomų skirtybę ar amžių, lytį išlaiko, bet ir kokius
nors trūkumus, jei buvo kieno nors koja pritraukta ir vėlė raiša, kas mėgo
žvejoti, to ir vėlė kritį nešiojasi“⁴⁹.

Kaip tik šiame laikotarpyje, kai ėmė plisti kūnų deginimo paprotys,
pasireiškia kalbamoji laidosenos ypatybė — į kapus imta dėti specialios
miniatiūrinės įkapės. Čia atsitiko tarsi tas pat, kaip su žmogaus kūno
ir vėlės atskyrimu. Siela-vėlė jau nebe gyvas žmogus, daiktai jau nebe
daiktai, o tarsi daiktų sielos — simboliai. Kaip vėlė išlaiko visas kūno
ypatybes, taip ir apeiginės įkapės turi tikrų įrankių ir dirbinių, kuriuos
jos simbolizuoja, ypatybes. Vadinasi, žmonių psichikos akiratis tiek išsi-
vystė, jog įsivaizduojama, kad tikrą daiktą pomirtiniame gyvenime pava-
duos jo simbolis.

Ryškinant gentinių junginių užimamus plotus, daug padeda įkapės.
Todėl ypač svarbu pažiūrėti tokių savaimingų apeiginių įkapių paplitimo
geografiją.

Tiek atsitiktinai, tiek tyrinėjimų metu rasti tokio pobūdžio dirbiniai
daugiausia aptinkami Vakarų Lietuvos kapinynuose (13 pav.). Bet čia
dar nesibaigia jų paplitimo riba. Kelis tokius miniatiūrinius dirbinėlius
turime ir Vidurio Lietuvos kapinynų medžiagoje (kirveliai, segelės, puo-
dukai, žąsleliai)⁵⁰. Ir ypač svarbu pabrėžti, kad keturi miniatiūriniai kir-
veliai rasti Rytų Lietuvos vėlyvuose plokštiniuose kapinynuose⁵¹. Tai tarsi
atgarsiai to papročio, kuris taip buvo gyvas Vakarų Lietuvoje. Tai dar
kartą liudija, kad Lietuvos teritorijoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu
vienodėja gyventojų materialinė kultūra, gentiniai skirtumai vis labiau
nyksta. Juk Rytų Lietuvos pilkapiuose nerasta nė vienos minėtosios apei-
ginės įkapės⁵². Kai šioje Lietuvos dalyje pilkapius, panašiai kaip Vakarų
Lietuvoje, pakeičia plokštiniai kapinynai, čia jau randame ir miniatiūri-
nius dirbinius. Tačiau yra tokių miniatiūrų — moters darbo įrankėlių
komplektas, kurios aptinkamos tik vakariniuose respublikos rajonuose.

Tenka pabrėžti, kad tokia laidosenos ypatybė, — dėti apeigines įka-
pes mirusiajam, — būdinga ne tik senovės lietuviams, bet ir latvių gimi-

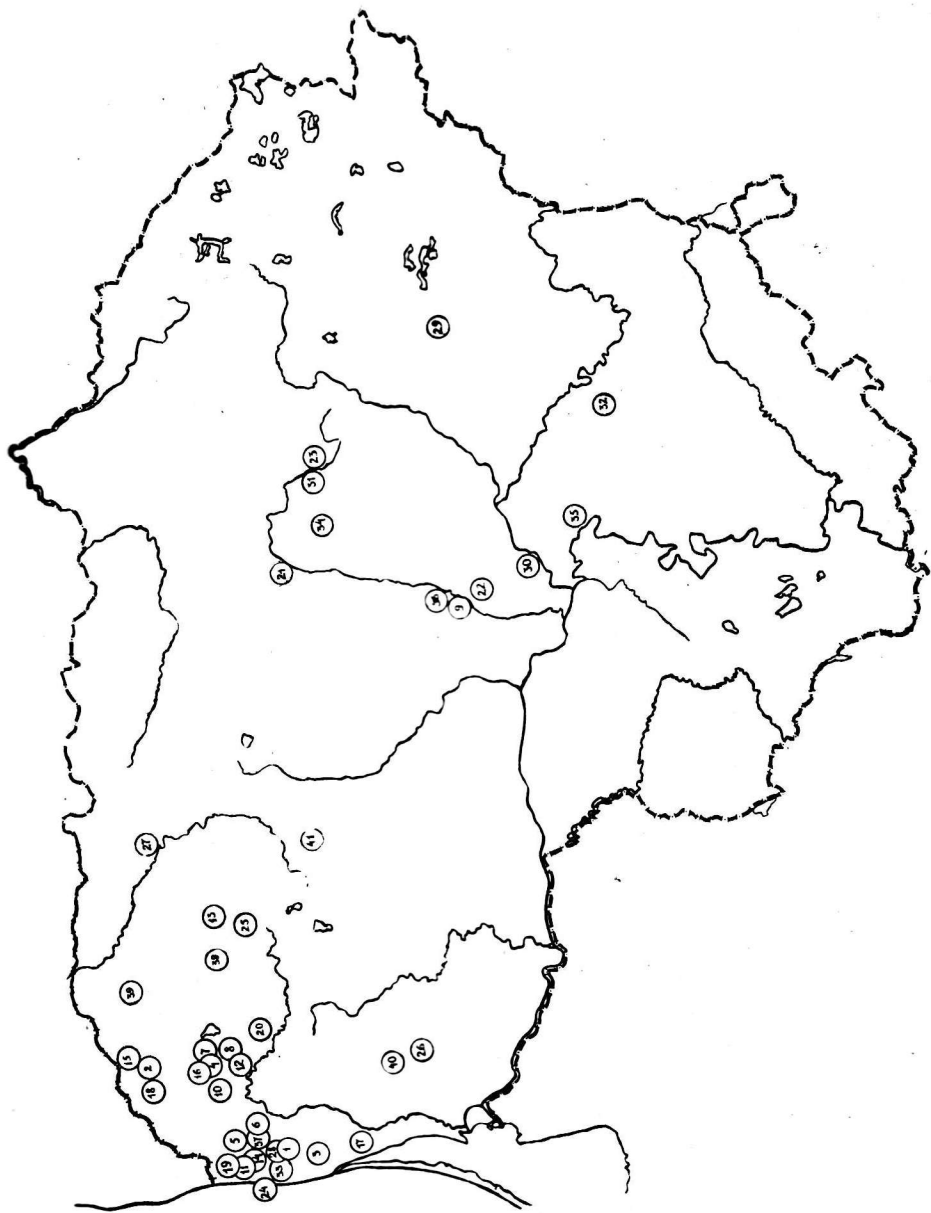
⁴⁹ J. Basanavičius, Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių, XX, Kaunas, 1928.

⁵⁰ Eiguliai, Kauno m., Grauziai, Kėdainių raj., Pakapiai, Kauno raj., Pakrityžė,
Panevėžio raj., Paluknys, Raseinių raj., Radikiai, Kauno raj., Raguva, Panevėžio raj.,
Rimaisiai, Panevėžio raj., Ruseiniai, Kėdainių raj.

⁵¹ Raistinė, Trakų raj., Rumšiškės, Kaišiadorių raj., Pušalotas, Molėtų raj.

⁵² A. З. Таутавичус, Вопросы этнической истории народов Прибалтики, I,
137, M., 1959.

13 pav. Miniatiūrinis įkaptų paplitimas Lietuvos teritorijoje IX—XIII amžiais.



- 1 — Anduliai, Klaipėdos raj.,
 2 — Apuolė, Skuodo raj., 3 —
 Aukštakiemis, Klaipėdos raj.,
 4 — Dovainiai, Plungės raj.,
 5 — Dimitravas, Kretingos raj.,
 6 — Gentai, Kretingos raj., 7 —
 Ginteliškė, Plungės raj., 8 — Gu-
 deliai, Kretingos raj., 9 — Grau-
 žiai, Kėdainių raj., 10 — Imba-
 rė, Kretingos raj., 11 — Jazdai,
 Kretingos raj., 12 — Jazdaičiai,
 Plungės raj., 13 — Juodsodė, Tel-
 šių raj., 14 — Kiauleikiai, Kre-
 tingos raj., 15 — Klaišiai, Skuo-
 do raj., 16 — Laiviai, Kretingos
 raj., 17 — Laistai, Klaipėdos raj.,
 18 — Luknė, Skuodo raj., 19 —
 Lazdinkai, Kretingos raj., 20 —
 Nausodis, Plungės raj., 21 — Pa-
 kalniškiai, Panevėžio raj., 22 —
 Pakapiai, Kauno raj., 23 — Pa-
 krityzė, Panevėžio raj., 24 — Pa-
 langa, 25 — Patumsaliai, Telšių
 raj., 26 — Paulaičiai, Silutės raj.,
 27 — Papilė, Mažeikių raj., 28 —
 Prysmančiai, Kretingos raj.,
 29 — Pusalotas, Molėtų raj.,
 30 — Radikiai, Kauno m., 31 —
 Raguva, Panevėžio raj., 32 —
 Raistinė, Trakų raj., 33 — Ramu-
 čiai, Klaipėdos raj., 34 — Rimai-
 šiai, Panevėžio raj., 35 — Rum-
 šiškės, Kaišiadorių raj., 36 — Ru-
 seiniai, Kėdainių raj., 37 — Rū-
 daičiai, Kretingos raj., 38 — Si-
 raičiai, Telšių raj., 39 — Skėriai,
 Mažeikių raj., 40 — Sveksna,
 Silutės raj., 41 — Tolišiai, Kel-
 mes raj.

nėms. Vakarų Latvijoje, Kurše⁵³, ankstyvojo feodalizmo kapinyuose randami miniatiūriniai dalgeliai, kirveliai, kapliukai bei moters darbo įrankiai. Miniatiūrinė keramika visai analogiškai aptinkama daug anksčiau⁵⁴.

Baigiant reikia pažymėti, kad Europoje tokie miniatiūriniai dariniai susiję su laidojimo apeigomis, nežinomi⁵⁵. Tiesa, Lenkijos teritorijoje yra rasta keletas žalvarinių ornamentuotų miniatiūrinių kirvelių. Tačiau jie turi kitą pobūdį, ir lenkų archeologai juos laiko talismanais⁵⁶. Be to, žalvariniai ir geležiniai kirveliai yra gana dažnai randami kasinėjant X—XIII amžių pilkapius, senąsias gyvenvietes ir piliakalnius Rusijoje⁵⁷. Bet ir šie miniatiūriniai dirbinėliai yra laikomi amuletais-talismanais. Jie yra labai įvairių formų, gausiai ornamentuoti, nepanašūs į lietuviškus⁵⁸. Visa tai leidžia kalbėti apie lietuvių genčių miniatiūrines įkapes, kaip apie būdingą jų kultūros savitumą.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Gauta
1963 X 7

МИНИАТЮРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ В ПОГРЕБАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКАХ ЛИТВЫ IX—XIII ВВ.

Л. М. НАКАЙТЕ

Резюме

В погребальном инвентаре Литвы IX—XIII веков, особенно в западных районах Литвы, часто встречаются маленькие изделия, которые по своей форме близки к орудиям труда и другим предметам того времени. Эти символы настоящих изделий из-за своих маленьких размеров названы миниатюрными. Они часто, особенно железные и глиняные, грубой, небрежной работы.

Мужским погребениям характерны железные символы орудий труда: топорики (рис. 1), втульчатые мотыги (рис. 2), косы (рис. 3), а также символы предметов конского снаряжения, как железные миниатюрные удила (рис. 9, 1) и бронзовые шпоры.

В женских погребениях находим целый набор миниатюрных орудий женского труда: бронзовые (рис. 4, 10, 11) и очень редко янтар-

⁵³ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Abb. 22:5, 15, 16, 17, Riga, 1896; H. Moora, Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, zīm. 57, Rīgā, 1952; Н. Цимермане и В. Уртанс, Тезисы докладов на сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1960 года, 31—32, Рига, 1961.

⁵⁴ H. Moora, min. veik., pav. 36:8.

⁵⁵ A. Götze, min. veik., 496; J. Hoffmann, min. veik., 56.

⁵⁶ W. Antoniewicz, Archeologia Polska, 255, Kraków, 1928; A. Nadolski, Przegląd archeologiczny, 9, 2—3, 390, Poznań, 1953.

⁵⁷ В. П. Даркевич, Советская археология, 4, 92 (1961).

⁵⁸ Там же, рисунки 1—3.

ные (рис. 5, 3) и серебряные дощечки (рис. 4, 9) для изготовления поясов, трепалочки для проборки и прибивки нитей (рис. 6), миниатюрные веретена (рис. 7, рис. 5, 2, рис. 4, 4—6), бронзовые иголки (рис. 4, 1—3), реже — шилья, а также бронзовые зубчатые бляшки (рис. 8) и маленькие щеточки (рис. 4, 7, 8). Последние миниатюры рассматриваются как символы орудий для чесания льна или шерсти.

Миниатюрные глиняные горшочки (рис. 12) и бронзовые подковообразные пряжечки (рис. 11) находим как в женском, так и в мужском погребальном инвентаре. Все эти миниатюры характерны не только взрослым, но и детским погребениям.

Основное время распространения таких миниатюрных изделий — между концом VIII — началом IX вв. и XIII в. Только глиняные горшочки находим в могилах с первых веков нашей эры.

Эти миниатюрные изделия к практическому употреблению не годятся и изготовлялись специально для погребального инвентаря. Так как они часто бывают и в богатых погребениях, они не являются признаком несостоятельности погребенного. По мнению автора, эти изделия чисто обрядовые. Человек того времени представлял, что такие символические изделия в загробной жизни будут служить как настоящие.

Миниатюрные изделия в абсолютном большинстве найдены в грунтовых могильниках Западной Литвы. Несколько из них имеется и из Центральной Литвы. Особенно важно, что четыре миниатюрных топорика найдены и в поздних грунтовых могильниках Восточной Литвы, так как в восточнолитовских курганах они отсутствуют (рис. 13). Этот факт еще раз подтверждает, что в период раннего феодализма материальная культура на территории Литвы становится более однородной.

Институт истории
Академии наук Литовской ССР

Поступило
7 X 1963